

Ігор БОЙКО

СТАНОВЛЕННЯ ЕТНОЕКОЛОГІЇ ТА ЇЇ ПЕРСПЕКТИВИ В УКРАЇНСЬКІЙ НАУЦІ

В процесі аналізу розвитку екологічних знань та становлення етнекології як окремої науки встановлено, що етнекологія та дотичні до неї галузі надзвичайно розвинуті та популярні в науковому світі; розвиток української науки про людину в природі відбувався в світовому науковому колі, з якого її опісля вилучила радянська тоталітарна машина. У Радянському Союзі зроблені значні наукові досягнення, які використовуються поза його межами. Сучасні російська, а також чеська, словацька і польська наука та освіта активно інтегруються у світове суспільство та розвивають етнекологію та структурну антропологію. Ці обставини підсилюють необхідність аналогічних інтеграційних процесів українських досліджень.

Ключові слова: етнекологія, культурна екологія, структурна антропологія, етнекосистема, культурне ядро.

© І. БОЙКО, 2013

Детермінованість народної культури природою, на що звертає увагу кожен етнолог, а також популярність¹ й багатогранність предметного поля етнічної екології та близьких напрямків досліджень² змушують розглянути питання становлення, розвитку, поширення етнекології, її аналогів і дотичних наукових галузей, а також особливостей методології досліджень, перспектив розвитку в сучасній українській науці. Актуальність нашої статті обумовлено також невивченістю цих питань в українській етнології.

Метою статті є історіографічний та методологічний аналіз екологічної парадигми, а також окреслення перспектив розвитку етнекології в українській науці.

Світова наука пройшла декілька стадій свого розвитку — від філософії та схоластики до вузької спеціалізації й диференційованості наукових галузей. Кожна стадія, вірогідно, була виправдана і своєчасна для своєї доби, проте досвід наукового пошуку неухильно веде до інтеграції наук, створення синкретичних дисциплін. Особливо велика потреба в об'єднанні методологічної бази виникла при вивченні людини в соціологічному та культурологічному контекстах.

Принциповим в історичному ракурсі при синкретизації науково-методологічного пошуку був вибір суб'єкт-об'єктного чи суб'єкт-суб'єктного підходу — кого розглядати основним творчим началом культуро- та соціогенезу — природу чи людину?

Від XVII ст. до другої половини XIX ст. пануючу позицію займав географічний детермінізм, оснований на тому, що природні умови та ресурси тери-

¹ Зараз в даній царині активно працюють європейські та російські етологи та географи, особливо великий розвиток ця сфера досліджень має у США, де екологічна антропологія викладається у багатьох університетах й виходять спеціалізовані наукові журнали (*Human Ecology; Journal of Ecological Anthropology*), у 1990—2000-х рр. культурна екологія є лідером зарубіжних прикладних антропологічних досліджень; курси з етнічної (культурної) екології та екологічної антропології читаються з 1990-х рр. також у вишах Чехії, Словаччини, Польщі, Росії; в останній виходить щорічник *Экологическая антропология* та періодичні збірники: *Этноэкологические исследования* (вийшло два збірники) та *Этнос и среда обитания* (вийшло три збірники), в яких беруть активну участь вчені з Росії, Білорусі, України, Молдови [65].

² У сучасній російській науці побутує термін *етнічна екологія та близькі напрямки досліджень*.

торії спричинюють індивідуальні фізичні та психологічні властивості людини, яка народилася та виросла в конкретній місцевості, й як наслідок — також обумовлюють рівень економічного розвитку і соціокультурні особливості відповідного суспільства.

Через накопичування та осмислювання численних фактів поведінки різних культур в аналогічних географічних умовах та розуміння істотної та давньої ролі антропогенної трансформації природних ландшафтів на зміну геодетермінізму приходять геопосибілізм, який розглядає природу як суто пасивний фундамент, що дає чи обмежує (завдяки діям лімітуючих факторів природного середовища) можливість для з'явлення тих чи інших явищ культури, соціальних інститутів та ін.; наявність чи відсутність їх у конкретному суспільстві пояснюються лише дією соціально-історичних факторів.

Подальше накопичування практичних та теоретичних знань, розвиток інтегральних наук призвели до відмови від будь-якого детермінізму й формування *екологічної* (*екосистемної*) парадигми, розвиток якої рухався з двох протилежних полюсів знань — природознавчого та культурологічного [55].

Погляд на людину як невід'ємний елемент ландшафту (*душу ландшафту в природному тілі*) знаходить своє відображення у **Карла Ріттера** й зокрема у його 19-томній праці *Географія природи та історії людства* [59]. **А. Геттнер**, створюючи нарис історії дослідження цієї проблеми [41; 42], наполягав, що географія має сприйняти людину не лише як аксесуар на картині ландшафту, але як суттєвий його елемент [27, с. 88].

Нове звучання та фундаментальне наукове обґрунтування ці думки здобувають в останній третині ХІХ ст. в рамках широкого кола шкіл *антропогеографічного* напрямку, базові постулати яких стали невід'ємною складовою багатьох сучасних теорій. Вже батько антропогеографії **Ф. Ратцель** вважав людину разом з її культурою та побутом рівноправною складовою частиною оточуючого середовища, зауважував, що географічний погляд (розгляд зовнішніх умов) та історичне пояснення (розгляд розвитку) повинні йти пліч-о-пліч. *Лише із з'єднання того й іншого може вийти справжня оцінка нашого предмета* [26, с. 12]. Велике значення на подальший розвиток науки стало введення **Ф. Ратце-**

лем поняття *культурна зона* (*культурне коло*), на якій потім виросли різні концепції антропогеографії та культурної антропології. Під культурною зоною дослідних розумів: *...великі області однакових кліматичних умов, що розташовані довкола земної кулі* [31, с. 31].

Класики антропогеографії, характеризуючи ту чи іншу природно-територіальну одиницю, відзначали, що на антропогеографічні та етнографічні особливості впливає цілий комплекс факторів: ресурсозабезпеченість території, стратегія природокористування населення, історико-політичні чинники. Наприклад, при розгляді Карпат відомий український вчений **В. Кубійович** звертав увагу на те, що один географічний регіон, розрізаний кількома державами, часто неоднаково антропогенізований, має відмінності в характері та густоті заселення, специфіку природокористування; зокрема це видно на прикладі Орави, розташованої по двох боках політичного кордону між Польщею та Чехословаччиною [46, с. 18]. Також, за словами вченого, переважно етнокультурними особливостями колоністів можна пояснити те, що в західній частині Горганів людина не посунулася глибоко в гори, переважно зосереджуючись в річкових долинах та слабо рельєфних схилах Берегового низькогір'я, застосовуючи їх для потреб землеробства, натомість на сході Горганів людина активно використовує середньогірні масиви не лише для відгону, але й для сінокосів та постійних осель [47, с. 146—149]³.

Великий внесок у розвиток екосистемної парадигми зробили також й інші географічні школи, що виростили на ґрунті антропогеографії чи під безпосереднім її впливом. Однією з таких шкіл була *ландшафтна теорія* **Зігфріда Пасажу**, яку продовжили та розвинули російські вчені Л.С. Берг, А.О. Григор'єв та ін. Зокрема, у 1915 році Л.С. Берг дав визначення географічного ландшафту: *г. л. — це область, в якій особливості рельєфу, клімату, рослинного покриву, тваринного світу, населення й, нарешті, культури людини зливаються в єдине гармонійне ціле* [5, с. 474]. Трохи згодом до сво-

³ На думку В. Кубійовича в колонізаційних процесах в західній частині Горганів взяли участь підгоряни-землероби, натомість східної частини — здебільшого вихідці зі серця Гуцульщини — Ворохто-Путильського низькогір'я.

го визначення географічного ландшафту антропо-складову увів й А.О. Григор'єв: *Усі частини географічного ландшафту (в тому числі і людина, що господарює), тісно та нерозривно пов'язані в єдине органічне ціле, яке необхідно досліджувати в його сукупності* [11 с. 20]. У радянській науці, згідно з постулатами марксизму-ленінізму, закони, що керують фізичним світом та суспільством, є різними зведеннями законів, таким чином людина була вилучена з ландшафту, який штучно розділювався на природний та антропогенний (згодом культурний чи етнокультурний) ландшафт.

Прихильник єдиної географічної науки й водночас батько дочірнього напрямку антропогеографії — **географії людини в оточуючому середовищі** (*human-environment geography*) К. Зауер вважав, що культура людей в його просторовому розмаїтті впритул переплетена з природною різноманітністю. У 1925 р. в *Морфології ландшафту* К. Зауер висловив пропозицію щодо потенційної продуктивності екологічних підходів та припустив можливість їх застосування в дослідженнях природного ландшафту та у вивченні суспільств людей [60].

Вельми подібною концепцією можна назвати й **ойкологічну географію**, започатковану О. Крубером, який у 1925 р. визначив предмет її дослідження — як вивчення природних та соціальних явищ в їх взаємній обумовленості [35, с. 198—200]; пріоритетом ойкологічної географії дослідник вважав: 1) вивчення впливу людини на природне середовище та дослідження культурних ландшафтів як результатів цього впливу; 2) дослідження зворотного впливу природних умов на матеріальну культуру: їжу, одяг, житло та поселення, засоби пересування [21, с. 34].

Подальший розвиток поняття *культурна зона* Ф. Ратцеля знайшли своє відображення у концепції *етногеографічних зон та типів* російського антропогеографа В. Богораз-Тана⁴ (1928 р.) [6], яка вважається підґрунтям для концепції *господарсько-культурних типів* (ГКТ) в СРСР⁵.

⁴ Поняття *культурні зони* були введені Ф. Ратцелем й вважалися одним з основних понять антропогеографії.

⁵ Вже у 1920—1930-х рр. європейськими та американськими вченими широко використовувалися поняття *культурна зона та екотип*, які можна вважати аналогами радянських концептуальних моделей *ет-*

Завершенням екосистемної парадигми з боку природознавчих наук було формування на основі географії та біології науки **екології**, яка вивчає взаємозв'язки організмів з навколишнім середовищем, тобто сукупністю зовнішніх факторів, що впливають на їх зростання, розвиток, розмноження і виживання. Хоча екологія розвивається й до сьогодні, а основні її закони були сформульовані лише в другій половині ХХ ст., певним завершальним етапом можна вважати 1935 рік, коли видатний англійський еколог-ботанік Артур Тенслі запропонував та обґрунтував термін *екосистема* для позначення природного комплексу живих організмів і фізичного середовища, в якій вони живуть [18, с. 56].

Екологічний вектор розвитку культурологічних наук безпосередньо знаходився під впливом та в тісному зв'язку з природознавчими науками й зокрема з географією, яка в певні періоди свого існування вважалася знанням *про людину* [27, с. 88]. Революційним етапом цього вектора було народження **культурної екології**, яка нерозривно пов'язана з ім'ям **Джуліана Стюарда**. Вперше він використовував цей термін в роботі, надрукованій в 1937 [57], але остаточне концептуальне оформлення його погляди отримали в класичній монографії *Теорія трансформації культури* (1955) [61]. Суть культурної екології як методу досліджень⁶ полягає в тому, щоб *проаналізувати адаптацію до умов навколишнього середовища і показати, як в результаті цього [процесу] виникають нові явища в культурі* [61, с. 34].

Основними науковими позиціями дослідника й, відповідно, культурної екології як наукової методології є наступні:

- На протигагу попередникам-геодетерміністам і сучасникам-геопосібілістам⁷, які при всіх своїх розбіжностях завжди розглядали культуру як єдине ціле, Дж. Стюард вперше поставив питання про принципово різні функції різних явищ культури. На

нографічних зон та типів, а також *господарсько-культурних зон* [45, с. 183—184].

⁶ Стюард визначав культурну екологію саме як особливу методологію [36, с. 41].

⁷ Геопосібілізм в культурознавчих науках протримав свої позиції дещо довше, ніж в природознавчих галузях.

його думку, лише частина з них, а саме *культурне ядро* (*cultural core*), здійснює адаптацію до умов середовища й тому найтіснішим чином взаємопов'язане з нею. До культурного ядра (*первинний елемент культури*) він включав не тільки власне технології природокористування та принципи перерозподілу отримуваної продукції, але і явища *соціального, політичного та релігійного характеру*, які підтримують і направляють економічну діяльність спільноти. Навпаки, *вторинні елементи культури*, або *периферійні явища*, обумовлені суто культурно-історичними факторами — інноваціями або дифузиею, і саме вони надають неповторні, своєрідні риси навіть тим різним (неспорідненим) культурам, у яких, по суті, однакове чи аналогічне⁸ культурне ядро;

- Стюард став один з перших, хто розглядав взаємини культури та середовища в процесі, а не лише як синхронне явище взаємної кореляції, отже, всі пристосування, на думку дослідника, недовговічні, культура є процесом постійної адаптації до мінливих умов;

- Він, застосовуючи загально-екологічні закони та постулати, довів полілінійність культурної еволюції, таким чином спростувавши основну позицію еволюціоністів про єдиний еволюційний шлях. Дж. Стюард вважав, що в подібних екологічних нішах можливо кілька варіантів адаптації й тому різні народи в аналогічних умовах можуть мати як аналогічні, так й цілком відмінні ядра культури;

- У процесі адаптації до нових умов навколишнього середовища⁹ базова культура, якщо має достатній потенціал, може трансформуватися, в іншому випадку від неї відмовляються й формують іншу модель адаптації або запозичують готову [61, с. 5, 30].

У другій половині ХХ ст. на базі вчення культурної екології виник цілий ряд антропологічних шкіл, втім практично всі постулати, ключові поняття та область культурної екології Дж. Стюарда використовуються й донині; завданнями дослідження залишаються: з'ясування механізмів культурної адаптації, пояснення тих чи інших інститутів, явищ культури специфікою технологічного базису та оточуючого середовища [17, с. 96].

⁸ Що виникло шляхом подібної адаптивної еволюції.

⁹ Або до середовища, що змінюється як природним шляхом, так і під впливом людини.

Втіленням територіальних моделей культурної екології було застосування загальноекологічних категорій чи їх відповідників, зокрема: *екотип*, *екотон* та *екоклін*. Представниками однієї зі шкіл культурної екології — *концепції екотипів*¹⁰ використовується: Система Культурна (SK), що складається з підсистем: лінгвістичної, релігійної, господарської, громадсько-організаційної, які знаходяться в постійних контактах з екологічним (природним) середовищем (Системою Екологічною — SE), й разом з ним створюють *екотип*; система екологічна є незалежною системою, яка входить у сталий та тривалий контакт зі системою культурною, при цьому змінюється під її впливом; *екотон* — це межа між двома екотипами; якщо перехід від одного *екотипу* до іншого досить розмитий то вживають поняття *екоклін*. Крім територіальних кластерів, що утворені в процесі адаптації культури до середовища, культурна екологія розглядає також територіальне різноманіття культур, де беруть участь не лише *cultural core*, але й вторинні елементи (здебільшого дифузні явища); найбільш популярною категорією цього типу є *культурний ареал* (*культурна зона*).

Філософським науковим відповідником *екотипу* стало поняття *адаптивний тип*, введений Т.І. Алексеевою, й застосовується фізичними антропологами та екологами людини для визначення *норми біологічної реакції на певне оточуюче середовище, що виражається в морфофункціональних особливостях популяції та забезпечують стан рівноваги популяції з тим середовищем*. Надзвичайно цікавим є те, що *адаптивний тип*, як й екотип, за словами автора даної концепції, *не залежить від расової та етнічної приналежності; це норма біологічної реакції, що конвергентне виникає в подібних умовах проживання у популяції, що можуть бути не споріднені* [4, с. 256—257].

Радянським аналогом просторово-екологічного дослідження етнічної культури стала *концепція господарсько-культурних типів (ГКТ)* та

¹⁰ Екотип введений у науковий обіг протягом другої-третьої чверті ХХ ст. американськими антропологами Дж.В. Беннетом, Е.А. Гойбелем, Т. Віверем, Дж. Стюардом; в європейському науковому полі роблена в працях О. Льофнера [50, 51, 52], М. Мітте-рауера [53, 54] та Ю. Лангера [49].

історико-культурних областей (**ІКО**), де ГКТ відповідають екотипам, а історико-культурні області — практично точно збігаються із визначенням культурних ареалів. За словами провідного російського етнекологів А. Ямскова через концепцію ГКТ розкривається культурна диференціація людства, яка є результатом неоднорідності фізико-географічних умов на земній поверхні, що й призводить до різних результатів культурної адаптації, тобто до появи різних ГКТ. Концепція ІКО відображає культурну диференціацію людства, що є наслідком варіацій у просторово-часових умовах взаємодії між окремими народами (тобто відмінностей в їхній просторовій близькості один до одного й у тривалості культурних контактів між ними), які призводять до різних результатів — виникнення досить міцного спільного шару культури в межах однієї ІКО й до цілковитої відсутності спільних культурних явищ у народів з різними, особливо просторово віддалених ІКО [36, с. 42].

Завершальним етапом екосистемної парадигми в науковому пошуку стало об'єднання культурної екології з екологією людини, яке матеріалізувалося в **екологічній (структурній) антропології**. Остання отримала концептуальне виявлення у працях А.П. Вайди і Р.А. Раппапорта. Методологію цієї наукової школи відрізняли функціоналізм і детальне врахування біологічних, медичних та демографічних аспектів адаптації, при пріоритетній увазі до її культурних аспектів. Найважливішою новацією стало моделювання екосистеми, що включає досліджувану етнокультурну групу й, головне — кількісне визначення потоків речовини та енергії, які зв'язують членів місцевої спільноти з іншими компонентами екосистеми через харчові ланцюги, використання енергоресурсів, тощо [36, с. 43]. Останнє досягається за допомогою підрахунку часу та інтенсивності трудових операцій, кількості (ваги) і енергетичної цінності одержаних продуктів харчування, палива та інших матеріалів [58, с. 87]. Втіленням теоретичних засад структурної антропології стало поняття *human ecosystem* (*антропо-екосистема*) [36, с. 44], що містить в собі в якості одного зі своїх компонентів — людську спільноту (групу), яка є фокусом дослідницького інтересу¹¹. В ра-

¹¹ Вперше ввів та обґрунтував цей термін Кліффорд Гіртц у 1963 р. [39].

дянській етнології та антропології, де не могли допустити рівноправ'я природи та людини, *human ecosystem* мусила трансформуватися в *антропогеоценоз* (за В. Алексєєвим) [2, с. 305]. Алексєєв тлумачив це поняття як *симбіоз між господарським колективом й освоєною ним територією (або, кажучи інакше, колектив у сполученні з експлуатованою ним територією) на ранній стадії людської історії* [1, с. 20]. Схожі концепції були запропоновані І. Крупником (модель *етноекосистеми*) [22] та Л. Гумільовим (модель *етноценозу*) [12].

Праці В. Алексєєва лягли в основу радянської екології людини, яка об'єктом дослідження вважає антропоекосистеми [25, с. 7]. Праці І. Крупника й, зокрема, його варіант *human ecosystem* — модель *етноекосистеми* лягли в основу радянської **етнічної екології**, що отримала методологічне оформлення у статті В.І. Козлова *Основные проблемы этнической экологии* (1983 р.). В цій праці вводиться сам термін *етноекологія*¹², обґрунтовуються завдання та основні методи дослідження. Як об'єкт етнекології В. Козлов запропонував кілька варіантів: *етноекосистему, екосистему зі соціально-культурним змістом, в неявному вигляді антропогеоценоз В.П. Алексєєва*; серед найважливіших проблем вечний виділив: *обґрунтування об'єкта етнекології та проблема його меж* [16].

Зі самого визначення етнекології В. Козловим та відомих подальших досліджень радянських та російських етнекологів [15; 23; 33; 34], а також введення, за сприянням російських етнекологів, екологічної антропології в систему освіти РФ¹³, цілком очевидним є дотримання засад культурної екології та структурної антропології. Принциповою методологічною відмінністю радянсько-російської етнекології є те, що на перший план в дослідженні виступає не культурна адаптація, а система життєзабезпечення її взаємини із природою, проблема етнекоекосистеми та традиційного природокористування. Особливим здобутком російських етно-

¹² Етнекологія — наукова дисципліна, що знаходиться на стику етнографії з екологією людини, має зони перекриття з етнічною географією, етнічною антропологією й етнічною демографією.

¹³ Зокрема екологічна антропологія введена в магістерську програму для підготовки студентів етнологів та культурологів МДУ.

екологів вважаємо: повернення до розуміння географічного ландшафту у первісному дорадянському варіанті, до аналізу етнокультурних та соціокультурних явищ в межах географічного ландшафту, природно-територіальних комплексів вищого порядку, висотної і широтної зональності, а також до співвідношення ієрархічних класифікаційних систем, що використовуються в етнології, та меж природно-територіальних комплексів [3].

Якщо культурна (етнічна) екологія, екологічна антропологія та радянська етнекологія в цілому відрізняються лише спектром інтересів та фокусами дослідження, то дещо окремо стоїть від них **інвайронментальна антропологія**. Остання розглядає культуру не як частину екосистеми чи антропоекосистеми, її функціональний елемент, а як окрему категорію, на яку впливає природне середовище й яка впливає на нього [56]; крім того і. а. аналізує екологічні народні знання, екофільні та екофобні стратегії культури¹⁴.

Етнекологічною методологією активно послуговуються також і в дослідженнях Карпат, особливо починаючи з 1980-х років [56; 62; 63]. Серед польських вчених, які працюють в різних галузях етнекології та близьких до неї напрямках досліджень [37], найбільшу увагу здобула одна з гілок структурної екології — *етнекологія* у форматі Г. Конкліна й Ц. Фрейка, яка вивчає не суспільні інститути, явища культури та їх взаємозв'язки з оточуючим середовищем, а уявлення, знання про це членів певної групи, й те, яким чином ця інформація організована лексично [43; 17].

Чеські, словацькі етнекологи працюють переважно в інших напрямках, зокрема в концепції *екотипів*¹⁵ у варіанті М. Міттерауера та Ю. Лангера, де основну (іноді єдину) дослідницьку увагу приділяють етнології родини, її структурі, адаптивним функціям в певних екотипах [49; 44; 40]. Так Ю. Лангер до критеріїв виділення екотипу відніс: особливості природних умов, господарських, соціальних та родинних структур. На території Чехії та Словаччини на період кінець XVIII — перша поло-

вина XIX ст. дослідник виділив: *зерновий, виноградський, домашнього виробництва, промисловий, виробництва продуктів харчування та гірський скотарський* екотипи; зауважив що це лише основні варіанти, комбінація яких робить різні перехідні екотипи [38, с. 208—212].

Втіленням багаторічної праці словацьких колег із застосуванням етнекологічних методів став Етнографічний атлас Словаччини (1990 р.). На особливу увагу заслуговують підрозділові карти атласу та окремий розділ — *Культурні області та регіони* [38, с. 43, 49, 60, 65, 76, 82, 102—104], в яких дослідники, керуючись основними засадами класичної культурної екології, створюють вельми цікаву регіональну модель Словаччини, розділяючи її на області та низку культурних регіонів. Причому виділяють окремо області, в утворенні яких брала участь *cultural core*, — їх дві: область *гірської культури*¹⁶, та *низинна* (Пононська-Потиська) область; окремо виділяються області, в формуванні яких окрім адаптивних механізмів брали участь інші культурні джерела: культурна дифузія та культурна ізоляція; таким чином виділяються *західно-словацька, центрально-словацька та східно-словацька* області. Накладання меж різних культурних областей дало варіативність цілій народній культурі Словаччини, таким чином утворилися регіони¹⁷, в яких різні культурні елементи (*cultural core* та вторинні) знову об'єдналися. Великий науковий інтерес представляє також спроба якісного аналізу культури, де критерії кожної області виражаються наступним чином: *дуже вищі за середні показники, виразно вищі за середні показники, дещо вищі за середні показники, середні по Словаччині, дещо менші за середні показники, виразно менші за середні показники, значно менші за середні показники*. Ця якісна шкала дає змогу не лише виявити межі тієї чи іншої області, але й її *серця (cores)* та культурно-територіальні клини (перехідні зони культури). Надзвичайно важливим в цій роботі є те, що *cultural core* розглядається поза ет-

¹⁴ Цим займається також й етнекологія, втім такі напрямки досліджень там вважаються прикладними.

¹⁵ Концепція екотипу (*teória ekotypu*) вивчається у ВИШХ Чехії та Словаччини окремим курсом на філософських факультетах [64].

¹⁶ Що за визначенням авторів атласу є лише частиною єдиної Гірсько-карпатської області [38, с. 102].

¹⁷ Західно-словацький, західно-словацький гірський, західно-словацький низинний, центрально-словацький гірський, центрально-словацький низинний, центрально-словацький гірський з ознаками низинного, східно-словацький гірський, східно-словацький низинний, східно-словацький.

нічною картою й до одного ареалу потрапляють представники різних етносів країни [7, с. 217].

На превеликий жаль українська наукова думка з приходом радянської влади обірвала свої активні методологічні та теоретичні пошуки в царині етнологічних та антропогеографічних досліджень. Знищення, репресії, еміграція наукового і професорського складу, цензурування досліджень та уніфікація радянської методології не дозволяли належним чином розвивати ці напрямки. Натомість на основі етнографії успішно розвивалися інші наукові підходи та методології, які розглядали народну культуру українців Карпат в історико-реконструктивному та типологічному напрямку, при цьому активно застосовували дані природознавчих наук, враховуючи як фактор культуригенезу й природно-кліматичні умови ареалу. Серед найбільш відомих праць такого плану можна назвати монографію С. Павлюка *Народна архітектура українців Карпат* [24], в якій проаналізовані культурно-адаптаційні процеси до природного середовища на прикладі знарядь праці, технологічних прийомів, особливостей тих чи інших систем підтримання врожайності ґрунту. У дослідженні народної архітектури цьому аспекту приділена велика увага в працях Я. Тараса, зокрема в статті *Геоморфологічні чинники у формуванні сакральної дерев'яної архітектури українців Карпат* (2006) [28], та в розділі *Чинники, що впливають на формування та поширення об'ємно-планових рішень дерев'яних церков українців Карпат* авторської монографії *Сакральна дерев'яна архітектура українців Карпат* (2007) [29]. Використання природних ресурсів в житловому будівництві українців Карпат розглядаються в книзі Т. Файник *Житло та довкілля: будівельні традиції українців Карпат* (2007) [32]. Естетичний вплив природного середовища на пропорції та форми споруд, а також конструктивні рішення, які обумовлювали специфіку народного будівництва різних етнографічних груп українців Карпат, аналізується в роботах А. Данилюка, зокрема у книгах: *Скарби народної архітектури Гуцульщини* (2000) та *Народна архітектура Бойківщини* (2004) [13; 14]. З 1990-х рр. українськими вченими вивчаються також прикладні аспекти етнології, найвідомішими є праці педагога-етнографа Т. Васютиної [10], педагога Г. Тарасенко [30], психолога Є. Кривопишиної [19;

20] та ін.; з 2000-х рр. також піднімаються питання методології етнології і центральні проблеми її дослідження: поняття етнокосистеми, визначення її меж, співвідношення екосистеми та географічного ландшафту, роль природи в етногенезі етнографічних груп, поглиблюються теоретичні засади концепції екотипів [7; 8; 9; 27].

Отже, аналіз розвитку етнології та дотичних наукових галузей засвідчує наступне:

- Світова наука (етнологічна, географічна та екологічна) зробила надзвичайно великий крок у дослідженні культури та її взаємозв'язків із природним середовищем;

- Завершенням екологічної парадигми є різні дочірні науки антропогеографії (ойкогеографія, географія людини в оточуючому середовищі), загальна екологія, екологія людини, а також культурна (етнічна) екологія й структурна (екологічна) антропологія, яких відрізняє здебільшого лише ширина дослідницького спектру; наближена до етнології концепція господарсько-культурних типів; окремо стоять, проте заслуговують на увагу, *інвайронментальна антропологія* та деякі напрямки антропології, зокрема *етнологія* формату Г. Конкліна й Ц. Фрейка;

- Центральними поняттями етнології та її аналогів є система життєзабезпечення (культурне ядро) та культурна адаптація, основним предметом дослідження — етнокосистема, її територіальна локалізація, виділення її меж та картографування. Прикладними аспектами є відображення екологічних факторів у різних елементах народної культури, а також її вплив на оточуюче середовище, екофільні та екофобні стратегії культури, традиційні народні знання про природу;

- У фокусі етнологічних досліджень необхідно послуговуватися також антропогеографічними, ландшафтознавчими¹⁸ матеріалами та інструментарієм, які доповнюють та роблять етнологічні студії завершеними;

- В Радянському Союзі, незважаючи на великі наукові здобутки, відбувалося: заборона цілих галузей науки, трансформація існуючих світових методологічних практик, згідно з марксистським науковим світоглядом та політичною упередженістю;

¹⁸ У розумінні географічного ландшафту дорадянської редакції.

• Інтеграція України у європейське суспільство неможлива без повернення її освіти та науки до світової системи, а, отже, неможлива без переходу до Болонських стандартів та без застосування єдиних світових наукових засад, єдиних світових понятійного та методологічного наукових апаратів; введення етноекології та структурної антропології у систему освіти України; тим більше, що інтенсивні інтеграційні процеси в цій царині знань активно відбуваються не лише у країнах Євросоюзу: Польщі, Чехії та Словаччини, але й у Росії; перші кроки вже зроблені й в Україні.

1. Алексеев В.П. Антропогеоценозы — сущность, типология, динамика / В.П. Алексеев // Природа. — 1975. — № 7. — С. 18—23.
2. Алексеев В.П. География человеческих рас / В.П. Алексеев. — М., 1974.
3. Алексеева Н.Н. Соотношение природных и этнокультурных рубежей (на примере Индии) / Н.Н. Алексеева // Этнос и среда обитания. — Т. 1 / ред. Н.И. Григулевич, Н.А. Дубова, А.Н. Ямсков. — М.: ИЭА РАН, 2009.
4. Алексеева Т.И. Адаптация человека в различных экологических нишах земли (биологические аспекты) / Т.И. Алексеева. — М., 1998.
5. Берг Л.С. Предмет и задачи географии / Л.С. Берг // Известия ИРГОю. — 1915. — Т. 51. — Вып. 9. — С. 463—475.
6. Богораз-Тан В.Г. Распространение культуры на Земле. Основы этногеографии / В.Г. Богораз-Тан. — М.; Ленинград, 1928.
7. Бойко И.А. Антропогеографические исследования Украинских Карпат и перспективы синтеза географических и этнографических методов работы / И.А. Бойко // Этнос и среда обитания. — Т. 3 / отв. ред. Л.Т. Соловьева, А.Н. Ямсков. — М.: ИЭА РАН, 2012. — С. 199—230.
8. Бойко И.А. Роль различных факторов в формировании этнокультурного разнообразия украинского народа / И.А. Бойко // Труды молодых ученых. — Вып. 1. — М.: ИЭА РАН, 2004. — С. 7—14.
9. Бойко И.А. Украинские Карпаты: этнокультурная региональность и социокультурная адаптация / И.А. Бойко // Меняющаяся Европа: проблемы этнокультурного взаимодействия. — М., 2006. — С. 384—425.
10. Васютина Т.Н. Етноекологічний календар природи: посібник для вчителя та учня / Т.М. Васютина, О.М. Золотар. — Тернопіль, 2007.
11. Григорьев А.А. Экономическая география как географическая дисциплина и вопросы районирования / А.А. Григорьев // Географический вестник. — 1922. — Вып. 3/4. — С. 16—21.
12. Гумилев Л.Н. Этносы и природная среда / Л.Н. Гумилев // Рациональное использование природных ресурсов и охрана окружающей среды. — Вып. 3. — Ленинград, 1980. — С. 24—29.
13. Данилюк А. Народна архітектура Бойківщини / А. Данилюк. — Львів, 2004.
14. Данилюк А. Скарби народної архітектури Гуцульщини: етнографічний нарис / А. Данилюк. — Львів, 2000.
15. Духоборцы и молокане в Закавказье / отв. ред. В.И. Козлов, А.П. Павленко. — М., 1992.
16. Козлов В.И. Основные проблемы этнической экологии / В.И. Козлов // Советская этнография. — 1983. — № 1. — С. 3—16.
17. Козлов В.И. Этническая экология / В.И. Козлов, А.Н. Ямсков // Этнология в США и Канаде / отв. ред.: Веселкин Е.А., Тишков В.А. — М.: Институт этнографии АН СССР, 1989. — С. 86—107.
18. Кондратюк Є.М. Словник-довідник з екології / Є.М. Кондратюк, Г.І. Хархота. — К., 1987.
19. Кривопишина Е.А. Психологические особенности влияния этноэкологических факторов на формирование способностей к литературному творчеству / Е.А. Кривопишина // Психология на перетині тисячоліть — Т. 2. — К., 1999. — С. 198—204. — (Збірник наукових праць учасників П'ятих Костюківських читань).
20. Кривопишина Е.А. Творческая личность и среда: влияние этноэкологических факторов на формирование способностей к литературному творчеству / Е.А. Кривопишина // Зеленая лампа: учебный культурологический журнал. — № 1. — Сумы, 1999. — С. 15—17.
21. Крубер А.А. Хозяйство, как эксплуатация естественных богатств / А.А. Крубер. — М., 1925.
22. Крупник И.И. Факторы устойчивости и развития традиционного хозяйства народов Севера: К методике изучения этноэкологических систем: автореферат диссертации на соискание кандидата исторических наук / И.И. Крупник. — М.: Институт этнографии АН СССР, 1977.
23. Методы этноэкологической экспертизы / научный редактор В.В. Степанов. — М.: ИЭА РАН, 1999.
24. Павлюк С.П. Народна агротехніка українців Карпат другої половини XIX — початку XX ст. (Історико-етнографічне дослідження) / С.П. Павлюк. — К., 1986.
25. Прохоров Б.Б. Прикладная антропоэкология: учебник / Б.Б. Прохоров. — М., 1998.
26. Ратцель Ф. Народоведение (Антропогеография) / Ф. Ратцель // Геополитика: Хрестоматия / ред. Б.А. Исаев. — СПб., 2007. — С. 10—15.
27. Сминтина О. Взаємодія давньої людини і ландшафтів: сучасні підходи до проблеми / О. Сминтина // Археологічні дослідження Львівського університету. — Вип. 7. — 2004. — С. 87—103.
28. Тарас Я. Геоморфологічні чинники у формуванні сакральної дерев'яної архітектури українців Карпат / Я. Тарас // Етногенез та етнічна історія населення

- Українських Карпат. — Т. 2: Етнологія та мистецтвознавство. — Львів, 2006. — С. 162—177.
29. Тарас Я. Сакральна дерев'яна архітектура українців Карпат: культурно-традиційний аспект / Я. Тарас. — Львів, 2007.
 30. Тарасенко Г. Красиве і корисне: етнекологія як засіб гуманістичного виховання дитини / Г. Тарасенко // Дошкільне виховання. — 1999. — № 07 (лип.). — С. 12—13.
 31. Токарев С.А. История зарубежной этнографии / С.А. Токарев. — М., 1978.
 32. Файник Т. Житло та докілья: будівельні традиції українців Карпат / Т. Файник. — Львів, 2007.
 33. Этническая экология: народы и их культура / ред. Н.А. Дубовой, Л.Т. Соловьевой. — М., 2008.
 34. Этнос и среда обитания. Т. 3 / отв. ред. Л.Т. Соловьева, А.Н. Ямсков. — М.: ИЭА РАН, 2012.
 35. Ямсков А.Н. Антропогеография в трудах А.А. Крубера / А.Н. Ямсков // Российский этнограф. — Вып. 3. — 1993. — С. 196—205.
 36. Ямсков А.Н. История развития и основные направления эколого-антропологических исследований в науке США / А.Н. Ямсков // Гуманитарная экология и мир человека: материалы Всероссийской научной конференции с международным участием, 27—29 октября 2011 г. — Киров, 2011. — С. 39—51.
 37. Bowler P.J. Historia nauk o środowisku / P.J. Bowler // Problem percepcji. — Warszawa, 2007. — S. 13—32.
 38. Etnografický atlas Slovenska. — Bratislava, 1990.
 39. Geertz C. Agricultural Involution / C. Geertz. — Berkeley, 1963.
 40. Herzanova L. Aplikacia metody ekotypu pri vyskume rodiny na Kysuciach / L. Herzanova // Etnologicke rozpravy. — Ročník 6. — 1999. — Č. 2. — S. 96—106.
 41. Hettner A. Methodische Zeit und Streitfragen / A. Hettner // Geographische Zeitschrift. — Bd. 29 (1923). — S. 49—50.
 42. Hettner A. Die Geographie, ihre Geschichte, ihr Wesen und ihre Methoden / A. Hettner. — Breslau, 1927.
 43. Hull Z. Ekofilozofia i środowisko przyrodnicze / Z. Hull // Świadomość środowiska. — Kraków, 2006. — S. 121—132.
 44. Kandert J. K problematice výskumu ekotypu rodiny na Slovensku / J. Kandert // Stredoeurópske kontexty ľudovej kultúry na Slovensku. — Bratislava, 1995. — S. 138—144.
 45. Korpczyński W. Szwedzkie zainteresowania ekologią kulturową / W. Korpczyński // Lud. — T. 72. — 1988. — S. 183—190.
 46. Kubijovyc V. Rozšíření kultur a obyvatelstvá Severních Karpatech / V. Kubijovyc. — Bratislava, 1932.
 47. Kubijowycz W. Przyczynę do antropogeografii Gorganów / W. Kubijowycz // Przegląd Geograficzny. — T. II. — Warszawa, 1920—1921. — S. 146—149.
 48. Langer J. Co mohou prozradit lidové stavby / J. Langer. — Rožnov pod Radhoštěm, 1997.
 49. Langer J. Pojem ekotyp a metodologicke problémy jeho vymedzenia / J. Langer // Slovensky narodopis. — Roč. 42. — Č. 1. — 1994. — S. 3—13.
 50. Löfgren O. Historical perspectives on Scandinavia peasantries / O. Löfgren // Annual Rev of Anthropol. — 1980. — № 9. — S. 187—215.
 51. Löfgren O. Marine ecotypes in preindustrial Sweden: comparative discussion of Swedish peasant fishermen / O. Löfgren // North Atlantic Cultures. — Hague, 1979. — S. 83—108.
 52. Löfgren O. Peasant Ecotypes: Problems in the Comparative Study of Ecological Adaptation / O. Löfgren // Ethnologia Scandinavica. — 1976. — № 6. — S. 100—115.
 53. Mitterauer M. Formen ländlicher Familienwirtschaft / M. Mitterauer // Familienstruktur und Arbeitsorganisation in ländlichen Gesselschaften. — Wien, 1986. — S. 185—323.
 54. Mitterauer M. Peasant and non-peasant family forms in relation to the physical environment and the local economy / M. Mitterauer // Journal of Family History. — 1992. — № 17. — S. 139—159.
 55. Moran E.F. Human Adaptability: An Introduction to Ecological Anthropology / E.F. Moran. — Boulder, 2008.
 56. Podoba J. Etnografický pohľad na problematiku vzťahu človeka a životného prostredia: etnoekológia, kultúrna ekológia alebo environmentálna etnológia? / J. Podoba // Slovenský národopis. — 1992. — № 40. — S. 252—266.
 57. Porter P.W. Ecology, Cultural / P.W. Porter // International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences. — Oxford; Elsevier, 2004. — P. 4035.
 58. Rappaport R. Pigs for the Ancestors: Ritual in the Ecology of a New Guinea People. A new, enlarged edition / R. Rappaport. — New Haven (CT): Yale University Press, 1984.
 59. Ritter K. Die Erdkunde im Verhältniss zur Natur und zur Geschichte des Menschen, oder, Allgemeine vergleichende Geographie: Als sichere Grundlage des Studiums und Unterrichts in physikalischen und historischen Wissenschaften / K. Ritter. — Berlin, 1816—1859.
 60. Sauer C.O. The Morphology of Landscape / C.O. Sauer // University of California Publications in Geography 2 (2). — 1925. — P. 19—53.
 61. Steward J. Theory of Culture Change: The Methodology of Multilinear evolution / J. Steward. — Urbana: University of Illinois Press, 1955.
 62. Vondruška V. Analýza vstahu lidové hmotné kultúry a prírodné prostředí v evropské etnografii / V. Vondruška. — Bratislava, 1986. — Č. 2. — S. 67—86.
 63. Vondruška V. Teritoriální aspekty rozdílné dynamiky rozpadu systému tradiční lidové kultury v Čechách / V. Vondruška // Národopisné informácie 1. — 1985. — S. 35—44.
 64. Univerzita Komenského v Bratislave [Elektronický zdroj]. — Režim dostupy: <http://www.fphil.uniba.sk/index.php?id=2990>.
 65. Этническая экология [Elektronický zdroj]. — Režim dostupy: <http://www.ethnoecology.ru/index.php/ru/menu-books.html>.

*Ihor Boiko*ON FORMATION OF ETHNICAL ECOLOGY
AND ITS PERSPECTIVES
IN UKRAINIAN SCIENCE

In the course of analytic research-works as for development of ecological knowledge and formation of ethnical ecology as a separate science a point has been stated that ethnical ecology and adjacent fields belonged to most developed and popular disciplines in scientific world; the development of Ukrainian science on a human in the nature had progressed in the world scientific circles and had afterwards been expelled out of those by the Soviet totalitarian machine; in the Soviet Union had been made quite considerable scientific achievements used abroad; contemporary Russian as well as Czech, Slovak and Polish scholars and educationists have actively moved their discoveries into the world circulation and pay especial attention to ethnical ecology and structural anthropology; these circumstances have made more evident the need of analogical integrative processes in Ukrainian studies.

Keywords: ethnical ecology, cultural ecology, structural anthropology, ethnical ecosystem, cultural core.

*Игорь Бойко*СТАНОВЛЕНИЕ ЭТНОЭКОЛОГИИ
И ЕЕ ПЕРСПЕКТИВЫ
В УКРАИНСКОЙ НАУКЕ

В процессе анализа развития экологических знаний и становления этноэкологии как отдельной науки установлено, что этноэкология и родственные ей отрасли получили чрезвычайное развитие и популярны в научном мире. Развитие украинской науки о человеке в природе происходило во всемирном научном окружении, из которого её впоследствии исключила советская тоталитарная машина. В Советском Союзе были осуществлены значительные научные достижения, использовавшиеся за его пределами. Современная российская, а также чешская, словацкая и польская наука и образование активно интегрируются в мировое сообщество и развивают этноэкологию и структурную антропологию. Эти обстоятельства усиливают необходимость аналогичных интеграционных процессов в украинских исследованиях.

Ключевые слова: этноэкология, культурная экология, структурная антропология, этноэкосистема, культурное ядро.